

1

ચાલો, ઇતિહાસ જાણીએ

તમારા છઠ્ઠા ધોરણના અભ્યાસમાં સામાજિક વિજ્ઞાનનાં એક રસપ્રદ વિષય ઇતિહાસ વિશે આપણે જાણીશું. સમાજવિજ્ઞાનો આપણને મનુષ્યના સામાજિક વિશ્વથી માહિતગાર કરે છે. તે ભૂગોળ, અર્થશાસ્ત્ર, સામાજિક પરિસ્થિતિ અને સંસ્થાઓ, રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ અને સંગઠનોની જાણકારી આપે છે. ઇતિહાસ વિષય સિવાયનાં સમાજવિજ્ઞાનો આપણને વર્તમાન સમાજજીવનનો પરિચય કરાવે છે. જ્યારે ઇતિહાસ માનવસમાજના ભૂતકાળની માહિતી આપે છે. જેની મદદથી આપણે વર્તમાનકાળને જાણી શકીએ છીએ. શું આપણે ભૂતકાળના જ્ઞાન વગર વર્તમાન સમાજજીવનને સમજી શકીએ ? માનવે જ્યારે અગ્નિનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો ન હતો ત્યારે તેનું જીવન કેવું હતું ? તમે એ બાબતની કલ્પના કરો કે માનવી ખેતીવાડી, રસ્તા, વાહનવ્યવહાર, મકાનો વગર કેવી રીતે રહેતો હશે ? ઇતિહાસ આપણને માનવજીવનનાં આવાં વિવિધ રસપ્રદ પાસાંઓ વિશે જાણકારી આપે છે. ઇતિહાસ આપણને ભૂતકાળના જુદા જ જીવનની સફર કરાવે છે. એક યુગમાંથી બીજા અને બીજામાંથી ત્રીજા એમ અનેક યુગોનાં માનવજીવનનાં રીત-રિવાજો, માન્યતાઓ, તેમના ખોરાક અને પોશાક વિશે માહિતી આપે છે. જાણે કે આપણે કોઈ જુદા જ વિશ્વમાં વિહરતા હોઈએ!

આપણે ભૂતકાળના માનવસમાજનું અધ્યયન શા માટે કરવું જોઈએ એવો વિચાર તમને આવતો હશે. ઇતિહાસ માત્ર ભૂતકાળની જ બાબતો સાથે સંકળાયેલો નથી, તે વર્તમાનકાળની વ્યવસ્થા સાથે કડીરૂપ છે. આપણા પૂર્વજો કેવા હતા ? તે ક્યાં રહેતા હતા ? શું ખાતા હતા ? તેમના જીવનની અનેક મહત્વપૂર્ણ બાબતોની માહિતી આપી ઇતિહાસ આપણને માનવીના જીવનમાં આવેલા પરિવર્તનોથી માહિતગાર કરે છે.

ઇતિહાસ જાણવાનાં સાધનો-સ્રોત

ચિંતને વર્તમાનપત્રમાં વાંચ્યું ‘ગુજરાતના કચ્છમાં 4000 વર્ષ જૂનું શહેર મળી આવ્યું.’ તેને આશ્ચર્ય થયું ! આપણે કેવી રીતે જાણી શકીએ કે, આ શહેર 4000 વર્ષો જેટલું જૂનું છે, તે કોણે અને કેવી રીતે બાંધ્યું હશે ! ત્યાંના લોકો કેવો ખોરાક ખાતા હશે ! કેવાં કપડાં પહેરતાં હશે ?

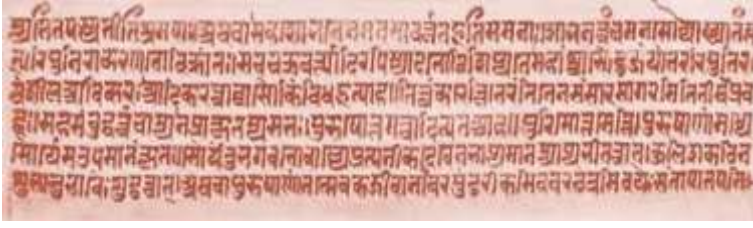
પ્રવૃત્તિ

- તમે ભારતના નકશામાં નર્મદા નદી શોધી કાઢો. હજારો વર્ષો પહેલાં નર્મદાના કિનારે માનવો વસતા હતા.

આપણે ઇતિહાસ કેવી રીતે જાણી શકીએ ?

ઇતિહાસ જાણવા માટે આપણી પાસે જુદાં-જુદાં સાધનો છે.

(I) તાડપત્ર અને ભોજપત્ર : પ્રાચીન સમયમાં માનવી લખવા માટે તાડપત્ર કે ભોજપત્રનો ઉપયોગ કરતો, જેને આપણે હસ્તપ્રત કહીએ છીએ. તાડપત્રો એટલે તાડ વૃક્ષનાં પર્ણ પર લખાયેલી હસ્તપ્રતો અને ભોજપત્ર એટલે હિમાલયમાં થતા ભૂર્જ નામનાં વૃક્ષોની પાતળી આંતરછાલ ઉપર લખાયેલ હસ્તપ્રતો. તાડનાં પર્ણ પર અને ભૂર્જ જેવાં વૃક્ષોની છાલ પર તેઓ હસ્તપ્રત લખતાં તેમાંથી આપણને તેમની ભાષા અને જીવન જીવવાની પદ્ધતિની જાણકારી મળે છે. આવી અનેક હસ્તપ્રતો મળી છે. તાડપત્ર અને ભોજપત્ર પર લખેલી હસ્તપ્રતોમાંથી ભારતના પ્રાચીનયુગના માનવી વિશે આપણને માહિતી મળે છે.

1.1 ભોજપત્ર અને તાડપત્ર

આવી હસ્તપ્રતો મંદિરો અને મઠોમાં સચવાયેલી છે. તેમાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને તમિલ ભાષામાં લખાણો મળે છે. કવિતા, નાટકો, વાર્તાઓ અને મહાકાવ્યો પણ તાડપત્ર અને ભોજપત્ર પર મળી આવ્યાં છે. તે પોથીસ્વરૂપે પણ સચવાયેલી છે. જેમાં ધાર્મિક રીત-રિવાજો, સામાજિક માન્યતાઓ, રાજાઓની જીવનશૈલી, વિજ્ઞાન, શિક્ષણ, દવાઓ, પ્રાણીઓ વિશે મોટા પ્રમાણમાં માહિતી મળે છે.

(II) અભિલેખો : ધાતુઓ અને પથ્થરો પર કોતરેલા કે લખેલા લેખ અભિલેખ કહેવાય છે. આપણે અભિલેખોમાંથી પણ ઇતિહાસ જાણી શકીએ. રાજા પોતાના આદેશો શિલાઓ પર કોતરાવી પ્રજા સાથે સંવાદ કરતા હતા. પ્રાચીન ભારતના અનેક રાજાઓ અને રાણીઓએ તેમનાં રાજ્ય, વિજય, ધર્મ અને સંસ્કૃતિની માહિતી આવા અભિલેખો પર અંકિત કરાવી છે. આવા શિલાલેખો અને અભિલેખો પર લખાયેલા લખાણો લાંબા સમય સુધી ટકી રહ્યા છે. અશોકના શિલાલેખો ખૂબ જ જાણીતા છે.

1.2 અશોકનો શિલાલેખ, જૂનાગઢ

(III) તામ્રપત્રો : તાંબાના પતરા ઉપર કોતરીને લખવામાં આવતું લખાણ એટલે તામ્રપત્ર. અનેક રાજાઓએ પોતાના વહીવટીતંત્ર અને દાનની માહિતી તામ્રપત્રો ઉપર પણ કોતરાવી છે. ગુજરાતમાં આવાં તામ્રપત્રો મોટી સંખ્યામાં મળી આવ્યાં છે. જેમાંથી રાજાના નામ, તેના ધર્મ, વહીવટીતંત્ર અને દાનધર્મની વિગતો મળે છે. આવાં તામ્રપત્રો શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જૈનજ્ઞાન મંદિર, પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), એલ.ડી. ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડોલોજી, નવરંગપુરા, અમદાવાદ, ભો. જે. અધ્યયન અને સંશોધન વિદ્યાભવન, અમદાવાદ, શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, કોબા (ગાંધીનગર)માં સચવાયેલાં છે.

સિક્કા : સિક્કા પણ ઇતિહાસ જાણવાનું અગત્યનું સાધન છે. સિક્કા પર રાજાનું નામ, તેના ધર્મ, સંસ્કૃતિ તથા તેના સમય વગેરેની માહિતી મળે છે. ભારતમાં ઈ.પૂ. 5મી સદીના પંચમાર્ક સિક્કા મળી આવ્યા છે જે સૌથી જૂના સિક્કા છે. આ સિવાય ગ્રીક રાજાઓ, મૌર્યકાળ અને ગુપ્તયુગના અનેક સોના-ચાંદી-તાંબાના સિક્કા, જે-તે રાજ્યની સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજકીય માહિતી આપે છે.

1.3 સિક્કાઓ

પંચમાર્ક સિક્કા : ધાતુના ટુકડાઓને છાપ ઉપસાવવા બીબામાં મૂકી દબાણ આપી બનાવાતા સિક્કા ‘પંચમાર્ક’ સિક્કા તરીકે ઓળખાય છે.

1.4 પંચમાર્ક સિક્કા

ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ – પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ, ઇતિહાસકારો અને પ્રવાસીઓ

માનવસમાજનો ભૂતકાળ જાણવા આપણને પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ જેને અંગ્રેજીમાં Archaeologist કહેવાય છે તે સંશોધન કરીને માહિતી આપે છે. તેઓ પ્રાચીન સ્થળો પર જઈ ઉત્ખનન કરીને મકાનો, સિક્કા, ઈંટો, પથ્થરો, ઓજારો, ખોરાકના નમૂના, મનુષ્યો અને પ્રાણીઓનાં હાડકાં વગેરે શોધીને તેનો અભ્યાસ કરી તે સમયના માનવોની સંસ્કૃતિથી આપણને અવગત કરાવે છે.

પ્રાચીનકાળથી મનુષ્ય એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ પ્રવાસ કરતો રહ્યો છે. ઘણા પ્રવાસીઓ બીજા દેશોમાં જઈને ત્યાંના જીવનની નોંધ પણ કરતા હતા. આવા પ્રવાસીઓનાં પ્રવાસવર્ણનમાંથી આપણને જે-તે દેશના ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિની જાણકારી મળે છે. તેમાં મેગેસ્થનીસ, પ્લિની, ફાહિયાન, યુઅન શ્વાંગ જેવા મુસાફરોનો સમાવેશ થાય છે.

પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ અને ઇતિહાસકારોનાં સંશોધનોથી આપણને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં સિંધુનદીના કિનારે પાંગરેલી મહાન સભ્યતાનાં દર્શન થાય છે. ભારતમાં આજથી 4500 વર્ષ પહેલાં અનેક શહેરો અસ્તિત્વમાં હતાં. એ જ રીતે ગંગાનદીની આસપાસનાં ક્ષેત્રોમાં આજથી 2500 વર્ષ પહેલાં ઘણાંબધાં શહેરોનો વિકાસ થયો હતો તે પણ જાણી શકાય છે.

આ બધાં સાધનોથી તે સમયના માનવસમાજના રીત-રિવાજો, ખોરાક-પોશાક અને ટેકનોલોજી તથા સંસ્કૃતિની માહિતી મળે છે. ભારતનાં અનેક શહેરો અને ગામડાંઓ શોધી તેમણે આપણને કપાસ, જવ, ઘઉં ઉપરાંત તે સમયનાં પ્રાણીઓની માહિતી આપી છે.

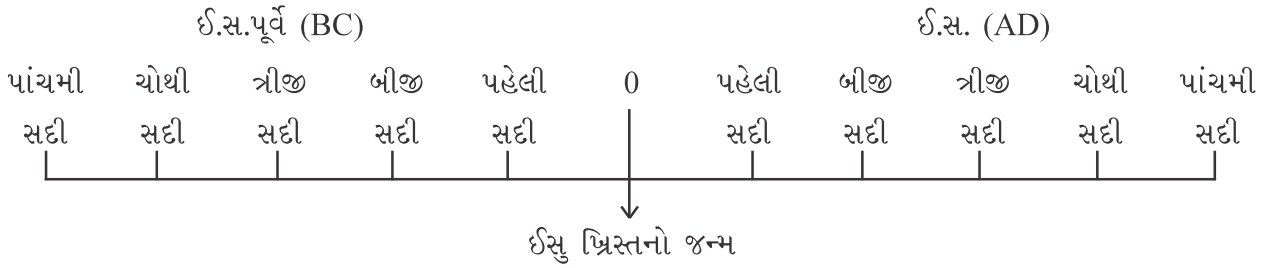
ઇતિહાસકારો ભૂતકાળનું અધ્યયન કરનારા મહત્ત્વના વિદ્વાનો છે. તેઓ મળી આવેલાં સાધનોનું વર્ગીકરણ કરે છે, સંશોધન કરે છે, હસ્તપ્રતો-દસ્તાવેજો-અભિલેખોમાંથી માહિતી એકત્રિત કરે છે અને પછી યોગ્ય રીતે તેનું આલેખન કરે છે. પુરાતત્ત્વશાસ્ત્રીઓ અને ઇતિહાસકારો ભૂતકાળને આપણી સમક્ષ જીવંત કરે છે.

ભૂમિનું નામ : આપણે આપણા દેશને બે નામોથી ઓળખીએ છીએ. ઇન્ડિયા અને ભારત. ઇન્ડિયા શબ્દ ઇન્ડસ પરથી ઊતરી આવેલો છે. જેને સંસ્કૃત ભાષામાં સિંધુ કહેવાય છે. પ્રાચીન ઈરાન અને ગ્રીસના લોકો સિંધુ નદીથી પરિચિત હતા. તેઓ આજથી 2500 વર્ષ પહેલાં તે પ્રદેશના સંપર્કમાં આવ્યા હતા. ઈરાનીઓ સિંધુ નદીને હિન્ડોસ અને ગ્રીસના લોકો ઇન્ડસ કહેતા. તેઓ આ નદીના પૂર્વ કિનારાને India-ઇન્ડિયાથી ઓળખતા. ભારત એવું

નામ ઋગ્વેદમાંથી આપણને જાણવા મળે છે. ભરત નામનો માનવસમૂહ ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં આવીને વસેલો. તેમના નામ પરથી આપણે દેશ 'ભારત' તરીકે ઓળખાય છે. આ સમૂહનો ઉલ્લેખ સંસ્કૃતની આરંભિક કૃતિ ઋગ્વેદમાં પણ મળે છે.

સાલવારી : ઇતિહાસમાં સમયનું ખૂબ જ મહત્વ છે. ઘટનાઓ સમય અને સ્થાનની સાથે જ લખી શકાય. આપણે સમયને તારીખ, માસ અને વર્ષ સાથે સાંકળીને સમજીએ છીએ. જેમ કે 20 જુલાઈ, 2018 શુક્રવાર. આ પ્રમાણે સમયની ગોઠવણી ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મ સાથે સંકળાયેલ છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના સ્થાપક ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મને દુનિયામાં કાળગણના સાથે જોડવામાં આવ્યો છે. આપણે 'ઈસવીસન' એમ કહીએ (અંગ્રેજીમાં A.D. Anno Domini) એટલે ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પછીનાં વર્ષો એમ કહેવાય. દા.ત. ઈ.સ. 2000 એટલે ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પછીનાં 2000 વર્ષ. એ જ રીતે ઈસવીસન પૂર્વે (B. C. - Before Christ) એટલે ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પહેલાં ઉદાહરણ તરીકે, ઈ. સ. પૂર્વે 2000 એટલે ઈસુ ખ્રિસ્તના જન્મ પહેલાંનાં 2000 વર્ષ.

ઈતિહાસમાં ઈ.સ.પૂ. અને ઈ.સ.ને સમજાવતી સમયરેખા

ઘણી વાર સાલવારીને AD ને બદલે CE અને BCને બદલે BCE તરીકે પણ લખવામાં આવે છે.

CE એટલે Common Era (સામાન્ય કે સાધારણ યુગ) જ્યારે

BCE એટલે Before Common Era (સામાન્ય કે સાધારણ યુગપૂર્વે)

ખ્રિસ્તી ધર્મ વિશ્વના મોટા ભાગનાં રાષ્ટ્રો સાથે સંકળાયેલો હોવાથી અનેક રાષ્ટ્રોની જેમ આપણે ભારતમાં પણ આ જ સાલવારીનો પ્રયોગ કરીએ છીએ.

ઘણી વાર BP એટલે કે Before Present શબ્દનો પણ ઉપયોગ થાય છે.

● આટલું જાણો ●

- **BC - Before Christ**
- **AD - Anno Domini - એનો અને ડોમિની** એવા બે શબ્દો મૂળ ગ્રીક શબ્દો છે, જેનો અર્થ 'In The Year Of God' ભગવાનના સમયનું વર્ષ થાય છે. દા.ત. : AD 2018
- **શિલાલેખ :** પથ્થર પર કોતરીને લખાયેલો લેખ
- **ભોજપત્ર :** ભૂર્જ નામનાં વૃક્ષોની પાતળી આંતરછાલ, જેના પર પ્રાચીન સમયમાં ગ્રંથો લખાતા.

ઈતિહાસ જાણવાના અન્ય સ્રોત જેમ કે, અભિલેખો, ઇતિહાસકારો, પ્રવાસીઓની વિશેષ માહિતી તમારા શિક્ષકને પૂછો.

સ્વાધ્યાય

1. નીચે આપેલા પ્રશ્નોના વિકલ્પોમાંથી યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરી ઉત્તર લખો :

(1) પ્રાચીન સમયમાં માનવી શેના ઉપર લખાણ કરતો હતો ?

(A) કાપડ

(B) કાગળ

(C) ભૂર્જ વૃક્ષની આંતરછાલ

(D) ચામડું

(2) નીચે પૈકી કયો પ્રાચીન ઇતિહાસ જાણવા માટેનો સ્રોત નથી ?

(A) અભિલેખો

(B) તામ્રપત્રો

(C) ભોજપત્રો

(D) વાહનો

(3) નીચેનામાંથી કયાં લખાણો લાંબા સમય સુધી ટકી રહે છે ?

(A) અભિલેખો

(B) કાગળ પરનાં લખાણ

(C) કાપડ પરનાં લખાણ

(D) વૃક્ષના પાન પર લખેલ લખાણ

2. ટૂંકમાં ઉત્તર આપો :

(1) B.C.નો અર્થ સમજાવો.

(2) A.D.નો અર્થ સમજાવો.

(3) ભારતના સૌથી જૂના સિક્કા કયા છે ?

(4) ઇતિહાસ જાણવાના સ્રોત કયા-કયા છે ?

3. 'અ' વિભાગની વિગતો 'બ' વિભાગની વિગતો સાથે યોગ્ય રીતે જોડી ઉત્તર આપો :

અ

બ

(1) અભિલેખ

(a) ઈ.સ. પૂર્વે

(2) ભોજપત્ર

(b) ઈસવીસન

(3) તામ્રપત્ર

(c) ભૂર્જ નામના વૃક્ષની છાલ

(4) B.C.

(d) તાંબાના પતરા ઉપર કોતરેલું લખાણ

(5) A.D.

(e) પથ્થર કે ધાતુ પર કોતરેલું લખાણ